

Jolanta Pastarska

Uniwersytet Rzeszowski

SŁOWO WSTĘPNE

„Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Historia Literatury” (wcześniej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie) po latach funkcjonowania jako periodyk wyłącznie akademicki i środowiskowy zmieniają od bieżącego numeru swoją formułę. Jej ideą naczelną jest stworzenie pisma naukowego o charakterze ogólnopolskim, które będzie podejmowało cały szereg zagadnień z zakresu historii literatury polskiej, śledziło nowości wydawnicze oraz dokumentowało bieżące życie polonistyczne. Poszczególne numery będą miały charakter monograficzny, a do ich współtworzenia zapraszani są historycy i teoretycy literatury, krytycy literaccy, a także sami pisarze. W centrum zainteresowania pisma nieodmiennie jednak stoi dzieło literackie, osoba pisarza i epoka, co w sposób pośredni odzwierciedla jego tytuł „Tematy i Konteksty”.

Głównym zagadnieniem niniejszego numeru jest problem niezwykle ważny, wyrażony w haśle *Wielka Emigracja – Druga emigracja niepodległościowa – (E)migracja końca XX wieku*. Jego celem jest próba ukazania wspólnych źródeł, pokrewieństw, przemian, a także zasadniczych różnic w rozumieniu emigracji i emigracyjności od wieku XIX aż po początek XXI stulecia. Stąd w publikacji znalazły się zarówno nowe interpretacje utworów znanych pisarzy, jak i odczytania twórczości autorów zapomnianych lub jeszcze nieodkrytych. Po trzech dekadach systematycznego opisywania literatury emigracyjnej XX wieku czas spojrzeć na nią w szerokim kontekście zarówno Wielkiej Emigracji, jak i emigracji niepodległościowej oraz (e)migracji współczesnej.

Zamieszczone w „Zeszyty Naukowym” rozprawy i artykuły zostały podzielone na dwie grupy tekstów. W pierwszej znalazły się prace odnoszące się do oryginalnych materiałów źródłowych i oparte na eksploracji archiwów, w drugiej zaś studia i szkice o charakterze interpretacyjnym.

Tom otwierają artykuły nawiązujące do źródeł wychodźstwa. Wielka Emigracja – jak wiadomo – miała przede wszystkim podłoże patriotyczno-polityczne,

a bezpośrednią jej przyczyną był upadek powstania listopadowego. Trzon wychodźstwa stanowiła szlachta, powstańcy, poeci i pisarze, wreszcie inteligencja. To właśnie ta elita wytworzyła na wygnaniu niezwykle silny zestaw symboli, odzwierciedlający ich los i etos. Zjawisko emigracji sięga jednak wcześniej niż Wielka Emigracja, pierwszymi emigrantami byli konfederaci barscy i król Stanisław Leszczyński, a następnie żołnierze Legionów Polskich. Można przyjąć, że uformowane wówczas patriotyczne normy postępowania dały asumpt do ideologizacji emigracyjnego bytu uchodźców powojennych 1939 roku. Ideę politycznej emigracji wyznawał wywodzący się z Rzeszowszczyzny, dziś już nieco zapomniany, Ludwik Nabelak, którego biografię i ideologiczną postawę charakteryzuje Józef Bachórz (*Ze Stobiernej, Głogowa i Rzeszowa w daleki świat. Przypomnienie sławnego współziomka*). O innym, tym razem rosyjskim wygnańcu, znanym i ważnym pisarzu epoki, Augustacie Kotzebue, traktuje artykuł Igi Sobiny. W szkicu poznajemy go jako autora wspomnień z syberyjskiego zesłania. Dzięki temu otrzymujemy inną niż polska perspektywę w spojrzeniu na despotyczny ustrój Rosji doświadczany przez jeńca.

Kolejny krąg zagadnień poruszonych w tej części tomu dotyczy twórczości poetów i pisarzy zaliczanych do Drugiej Emigracji, zwanej też emigracją powrześniową czy niepodległościową. Wypracowany przez Wielką Emigrację wzór emigranta odżył z niezwykłą intensywnością właśnie po roku 1939. Autorzy zebranych tu tekstów wskazują wyraźnie sposoby nawiązań do tradycji romantycznej, ale także rejestrują próby uwolnienia się od tego ograniczającego twórczość dziedzictwa. Otwierające ten blok tematyczny dwie pierwsze rozprawy dotyczą dylematu opuszczenia bądź powrotu do ojczyzny, problemów związanych z egzystencją na obczyźnie i powolnym jej poznawaniem. Bazując na tekstach archiwalnych, Autorki rozpatrują te kwestie z wykorzystaniem oryginalnych materiałów. Beata Dorosz opisuje historię pobytu Kazimierza Wierzyńskiego w Nowym Jorku i jego relacje z Polskim Instytutem Naukowym, a Ewa Kołodziejczyk analizuje pierwsze „spotkanie” Czesława Miłosza z Ameryką. Jan Wolski koncentruje się natomiast na wrażeniach autora *Doliny Issy* z podróży do Szwajcarii. Kolejny blok trzech tekstów dotyczy historii pism emigracyjnych. Nina Tylor przytacza archiwalne materiały i korespondencję kolejnych redaktorów londyńskich „Wiadomości”, Rafał Moczko dan opisuje historię „Merkurium Polskiego – Życia Akademickiego”, natomiast Florian Śmieja omawia kulturotwórczą działalność „Kontynentów”, przypominając historię współpracy z Karłem Dedeciusem.

W drugiej części tomu pomieszczone zostały artykuły o charakterze interpretacyjnym. Otwiera ją cykl tekstów skupionych wokół tożsamości emigranta i związanych z nią tematów bezdomności i wyobcowania (artykuły Agaty Paliwody, Alicji Jakubowskiej-Ożóg i Elżbiety Dutki), a także próby literackich demaskacji narodowych mitów omówione na przykładzie twórczości prozatorskiej Mariana

Pankowskiego (Jolanta Pasterska) i *Wariacji pocztowych* Kazimierza Brandysa (Roman Magryś). O przełamaniu tabu (płci i „zakazanych” związków z kobietami) w prozie Zygmunta Haupta pisze natomiast Agnieszka Nęcka.

Kolejne teksty Zbigniewa Andresa, Mariana Kisiela, Janusza Pasterskiego poruszają zagadnienia dotyczące albo mniej znanych obszarów działalności twórców emigracyjnych, jak choćby problem autentyzmu w twórczości Jerzego Pietrkiewicza (Zbigniew Andres) czy też krytycznoliteracka działalność Adama Czerniawskiego (Marian Kisiel), albo stanowią interpretacje dzieł twórców zapoznanych, jak poezja Wojciecha Gniatczyńskiego (Janusz Pasterski). Cykl ten zamykają dwa artykuły poświęcone teatrowi i dramatowi na emigracji (Kazimierz Braun, Anna Wal).

Dopełnieniem rozważań na temat Drugiej Emigracji są artykuły, których autorki spoglądają na literaturę emigracyjną albo z perspektywy lingwistyczno-dialektologicznej – Grażyna Filip bada wpływy śląskiego pochodzenia Floriana Śmiei w jego narracjach wspomnieniowych, albo stylistyczno-językowej – Maria Krauz omawia zasady rządzące dedykacjami zamieszczanymi w ofiarowanych Florianowi Śmiei książkach.

Zaprezentowane w tej części artykuły są nie tylko uzupełnieniem istniejącej już wiedzy na temat emigracji po wrześniu 1939 roku, ale także dają szansę spojrzenia na problem literatury emigracyjnej z dużego już dystansu. Wierzę, iż także inspirują do nowych badań.

Całość bloku interpretacyjnego zamyka tekst poświęcony prozie polskiej powstałej na obczyźnie po roku 1990. Proza polska tego okresu siłą rzeczy opisuje już inny, zmieniony model emigranta. Nie chodzi przy tym o różnice pokoleniowe, ale o zmianę prymarnego uzasadnienia decyzji o pozostaniu za granicą. „Młodzi” wybrali bowiem inną możliwość, jak pisze Jerzy Jarzębski:

Można też pielgrzymować po obcych krajach, aby zakorzenić się w świecie szerszym niż granice państwa narodowego – świecie kultury uniwersalnej¹.

Oczywiście taką podróż odbywali wcześniej Gombrowicz, Bobkowski czy Miłosz, którzy przechowując polskość, zakorzeniali się w świecie kultury uniwersalnej. Natomiast dla (e)migracji lat dziewięćdziesiątych XX wieku kultura Zachodu skłaniała przede wszystkim do poszukiwania wolności wewnętrznej. Oznacza to także zmniejszenie zainteresowania „sprawą polską”, „fantazmatami narodowymi”. Przemysław Czapliński powiada wprost, że proza lat dziewięćdziesiątych „zaczęła od zawieszania polskości w procedurach identyfikacyjnych”². Zerwała z językiem symboli, „służących podtrzymywaniu narodowej i kulturowej tożsamości”³. „Emigranta” zastąpił, jak twierdzi Janusz Rudnicki,

¹ J. Jarzębski, *Pożegnanie z emigracją. O powojennej prozie polskiej*, Kraków 1998, s. 243.

² P. Czapliński, *Ślady przełomu. O prozie polskiej 1979–1996*, Kraków 1996, s. 182–183.

³ J. Jarzębski, *Apetyt na przemianę (Notatki o prozie współczesnej)*, Kraków 1997, s. 182.

„delegat”. Znacząłoby to tyle, że (e)migracja lat dziewięćdziesiątych XX wieku pojmuję „sprawę polską” inaczej, odmienne też stawia sobie cele, „bolączki i rozterki duszy polskiego emigranta – do niedawna zawsze towarzyszące pisarstwu na obczyźnie, odsuwa na margines”⁴. Emigrant czy raczej już „delegat”, „stypendysta” końca XX wieku unieważnia motyw obcości, którym żywiła się emigracja niepodległościowa i jej wielka poprzedniczka. To człowiek, który będąc poza granicami kraju, mieszka nie u siebie, jest nie stąd. Ale to niezakorzenie służy tu próbie ponownej samoidentyfikacji, próbie odczucia wolności, która pozwala na uwolnienie się z więzów krępujących jego istnienie w świecie. Można więc przyjąć, że kreowany w prozie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku obraz bohatera o cechach emigranta korzysta wciąż jeszcze ze zmodyfikowanego wzoru. Walka z prowincjonalizmem, zaściankowością, poszukiwanie własnej tożsamości stanowią przecież ważne komponenty tematyczne m.in. powieści Manueli Gretkowskiej. Temu zjawisku swój szkic poświęciła Magdalena Boczkowska.

Na zakończenie wypada dodać, że ślady zmiany w tak ukształtowanym modelu (e)migranta odnajdujemy w utworach młodego pokolenia prozaików (roczniki lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych), udających się „po nowe życie” poza granice kraju, jak choćby w prozie Joanny Pawлуśkiewicz, Aleksandra Kropiwnickiego czy Daniela Koziarskiego. W ich tekstach bowiem pojawia się rozczarowanie zachodnią kulturą (co sygnalizował już w swojej prozie m.in. Bronisław Świdorski) i sprzeciw wobec cywilizacyjnego nadmiaru, ale to już jest temat na następny numer „Tematów i Kontekstów”.

Całość tomu zamyka dział „Recenzji i omówień” oraz „Komunikaty”.

⁴ K. Krowiranda, *Wizerunek emigranta w prozie polskiej lat 90. Natasza Goerke, Manuela Gretkowska* [w:] *Pisarz na emigracji. Mitologie. Style. Strategie przetrwania*, Warszawa b.d.w., s. 493.